

The Gleaner

Vol 21 (1997)

In Memoriam of Leandros Vranousis

Απόψεις και παρεμβάσεις του Κοραή στο θέμα των μεταφράσεων

Βίκυ Πάτσιου

doi: [10.12681/er.213](https://doi.org/10.12681/er.213)

To cite this article:

Πάτσιου Β. (1997). Απόψεις και παρεμβάσεις του Κοραή στο θέμα των μεταφράσεων. *The Gleaner*, 21, 216–224. <https://doi.org/10.12681/er.213>

ΑΠΟΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΟΡΑΗ ΣΤΟ ΘΕΜΑ ΤΩΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΩΝ

ΕΝΑ ΑΠΟ ΤΑ ΠΙΟ ΕΝΤΟΝΑ χαρακτηριστικά του νεοελληνικού διαφωτισμού στα χρόνια της άκμης του αποτελεί η έκδοση μεταφράσεων νεωτερικών δυτικών έργων. Από την επιστήμη, τη φυσική γραμματική και την εύγλωττία, στη διαγωγή, τη συμπεριφορά και την κοινωνική σταδιοδρομία, η μεταφραστική κίνηση προσδιορίζει μια συνολική αναπροσαρμογή στα πλαίσια των έπαφών με την ευρωπαϊκή παιδεία.

Η όρμητική στροφή προς τη γνώση του έξωτερικού κόσμου ικανοποιείται αποτελεσματικά με τις πολυάριθμες μεταφράσεις ιστορικών και γεωγραφικών συγγραμμάτων καθώς και έργων των θετικών επιστημών, ενώ άργότερα, μετά τις πρώτες διστακτικές απόπειρες που συχνά παρέμεναν σε χειρόγραφη μορφή, καλλιεργείται πιο συστηματικά και το ένδιαφέρον για τη λογοτεχνία. Τα άσφαλη κίνητρα της μεταφραστικής δραστηριότητας αποτελούν η κατάκτηση της γνώσης και ο πλουτισμός της γλώσσας και κυρίως η άφομοίωση των προϊόντων που επιταχύνουν τους έθνικούς ρυθμούς ανάπτυξης και ολοκλήρωσης και επιτρέπουν την ομαλή και έγκαιρη έναρμόνιση της χώρας με τα επιτεύγματα του νεώτερου ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Στις ενέργειες και τις πρωτοβουλίες που εκδηλώνονται στη διάρκεια του νεοελληνικού διαφωτισμού με κοινό στόχο την πνευματική και πολιτισμική προαγωγή του γένους, διακρίνεται έμφανώς η παρουσία και η συμβολή του Άδαμάντιου Κοραή με την έπιμονή, τη διάρκεια, την εύστοχία και την αποτελεσματικότητά της. Κορυφαίος εκπρόσωπος λογίου εμπόρου, ο Κοραής ασχολείται με ποικίλους τρόπους με την καλλιέργεια της παιδείας. Επιδιώκοντας την ανανέωση της γνωριμίας του νέου έλληνισμού με τους προγόνους του και παράλληλα τη «μετακένωση» της δυτικής παιδείας στον έλληνικό χώρο, ο Κοραής συνδέει την έθνική ανανέωση και την προθυμία άπελευθέρωσης από τη βαρβαρότητα με τον πολλαπλασιασμό των βιβλίων και τη διάδοση των μεταφράσεων. Γνωστές είναι οι σκέψεις που διατυπώνει στο γαλλικό *Ύπόμνημα περί της παρούσης καταστάσεως της Ελλάδος* (1803) σχετικά με τη σημασία των

μεταφράσεων ως ένδειξεων τῆς προόδου καὶ τοῦ «φωτισμοῦ» τοῦ γένους, στὸν ρόλο τῶν ὁποίων ἀναφέρεται καὶ ὅταν θέλει νὰ ἀνασκευάσει τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ «ἀμαθοῦς» ποὺ εἶχε ἀποδώσει ὁ γερμανὸς J. S. Bartholdy στοὺς νεοέλληνες.¹

Θεωρώντας ὅτι οἱ μεταφράσεις ἔργων ἐπιστημονικῶν, ἱστορικῶν, παιδαγωγικῶν καὶ φιλολογικῶν ἀποτελοῦν ἰσχυρὲς μαρτυρίες τοῦ ρυθμοῦ ἀνάπτυξης τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους καὶ κρίνοντας ὅτι ἡ πρωτότυπη παραγωγή ἀνάλογων ἔργων δὲν θὰ μπορούσε νὰ ξεπεράσει τὴ χρησιμότητα καὶ τὴν ὠφέλεια ποὺ ἐξασφαλίζουν τὰ ξένα συγγράμματα, ὁ Κοραῆς, χάρις στὴ στενὴ ἐπαφή του μὲ τὸ βιβλίο, ὑποδεικνύει συχνὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ ἔργα ποὺ θὰ ὑπηρετοῦσαν τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τοῦ γένους. Πολλὲς φορὲς προτείνει στοὺς μεταφραστὲς, ποὺ συχνὰ ἔχει ἐπιλέξει ὁ ἴδιος, τὴν περικοπὴ ἢ τὴν προσθήκη κεφαλαίων στὸ πρωτότυπο κείμενο προκειμένου νὰ προσαρμοσθεῖ στὶς ἀνάγκες καὶ τὶς ἰδιαιτερότητες τοῦ ἑλληνικοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ στὸ ὁποῖο ἀπευθύνεται, ἄλλοτε διορθώνει καὶ ἐπιμελεῖται ὁ ἴδιος τὴν ἀπόδοση λέξεων καὶ ἑννοιῶν ποὺ δημιουργοῦν προβλήματα κατὰ τὴ μεταφορὰ τους στὰ νεοελληνικὰ συμφραζόμενα καὶ γενικότερα παρέχει λύσεις καὶ βελτιώσεις στὰ μεταφραστικὰ ἀδιέξοδα τῶν συμπατριωτῶν του.

Γιὰ τὴν καλύτερη γνωριμία καὶ διάδοση τῶν ἔργων τῆς δυτικῆς σοφίας ἐνθαρρύνει τὴ μετάφραση ἐπιστημονικῶν καὶ οικονομικῶν συγγραμμάτων, ὅπως τὴ *Χημεία* (*Traité de chimie élémentaire*, 1813-1816) τοῦ L. J. Thenard ἀπὸ τὸν Ν. Βάμβρα, ποὺ γίνεται ἀπὸ τὴ δευτέρη ἐκδοση τοῦ πρωτοτύπου, γιὰ νὰ συμπεριληφθοῦν οἱ διορθώσεις καὶ οἱ προσθή-

1. Ὁ καλὸς οὗτος Βαρθόλδης ἔκλεισε τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν φανερὰν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους προθυμίαν νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα, προθυμίαν ἀποδεδειγμένην ἀπὸ τόσας σοφῶν ἀλλογλώσσων συγγραμμάτων μεταφράσεις, ὅσαι ἐκδίδονται καθ' ἡμέραν», Α. Κοραῆς, «Τὰ εἰς τὴν ἐκδοσιν (1807) τοῦ Ἰσοκράτους Προλεγόμενα», *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους ἑλληνας συγγραφεῖς*, ἔκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., τ. Α', Ἀθήνα 1986, σ. 221-222, σμ. 2. Βλ. καὶ Ἑμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Δύο "Κατηγοροὶ τοῦ γένους"»: C. De Pauw (1788) καὶ J. S. Bartholdy (1805)», *Περιοργήσεις στὸν ἑλληνικὸ χῶρο*, ἐπιλεγόμενα Κ. Θ. Δημαρᾶ, ἔκδ. Ο.Μ.Ε.Δ., Ἀθήνα 1968, σ. 51-66. Γιὰ τὸν ρόλο τῶν μεταφράσεων στὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας καὶ τὴν ἀναγέννηση τοῦ ἑλληνισμοῦ σημειώνει ἀκόμα ὁ Κοραῆς: «Τρόπον μεταβολῆς τῆς Ἑλλάδος [...] οὗτ' ἐστοχάσθη ποτέ, οὔτε στοχάζομαι δυνατόν ἄλλον παρὰ τὴν παιδείαν [...] Ὁ πολυπλασιασμὸς τῶν βιβλίων εἶναι μέσον ἰσχυρώτατον τῆς ἐξαπλώσεως ταύτης. Βιβλία μετεφράσθησαν ἀξιολόγητα πολλὰ, καὶ μεταφράζονται καθημέραν, ἀπὸ τὰς ἀλλογενεῖς γλώσσας» (*Προλεγόμενα*, ὅ.π., σ. 313).

κες του συγγραφέα,² και το διάσημο για την ώθηση που προσέφερε στην ανάπτυξη της πολιτικής οικονομίας *Δοκίμιο για την άρχη περί πληθυσμού*, του Άγγλου οικονομολόγου Th. R. Malthus (*An Essay on the Principle of Population*, 1798), «βιβλίον ἐξαίρετον και ἄξιον νὰ μεταφρασθῆ εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν, διὰ νὰ μάθωσιν οἱ ἐλεήμονες ἡμῶν πλοῦσιοι, ποῖον εἶναι τὸ ἀληθινὸν εἰς τοὺς ἐνδεεῖς ἔλεος», ὅπως γράφει χαρακτηριστικά ὁ Κοραῆς σὲ ἐπιστολὴ του (ἀπὸ 28.10.1809) πρὸς τὸν Ἄλἐξ. Βασιλείου.³

Ἀπὸ τοὺς ἄλλους τομεῖς τῆς γνώσης προκρίνονται ἡ γεωγραφία και ἡ ἱστορία. Ἡ μετάφραση γενικῶν γεωγραφικῶν ἔργων ποὺ θὰ ξεπερνοῦν τὸ εἰδικὸ τοπικὸ ἐνδιαφέρον μπορεῖ νὰ ἀποβεῖ ἐξαιρετικὰ χρήσιμη στὶς περιστάσεις: «Τὴν σήμερον γεωγραφίαν ἀξιόλογον Γραικὸς νὰ γράψῃ δὲν ἐμπορεῖ, πλὴν ἐὰν ἔχη τι εἰδικόν, ἄγνωστον ἀκόμη, περὶ τινος τόπου νὰ εἴπῃ [...] Ἐὰν θέλωσι γεωγραφίαν ὀλικὴν τοῦ κόσμου τί δὲν μεταφράζουσι τὸν [W.] Gut[h]rie ἢ τὸν [J.] Pinkerton ἢ ἄλλον τινὰ καλὸν Γεωγράφον; Τοιαύτη μετάφρασις εἰς κοινὴν γλῶσσαν (καὶ ὅχι εἰς βάρβαρον ἑλληνισμὸν) θέλει εἶσθαι ἔργον ὠφελιμώτατον εἰς ὅλον τὸ ἔθνος [...] Καὶ ἂν μεταφρασθῆ μὲ κρίσιν, ὠφελεῖ και τὴν Γλῶσσαν», σημειώνει πάλι ὁ Κοραῆς.⁴

2. «Ζητεῖς και τὴν *Χημικὴν* τοῦ Thenard, ἣτις ἐμεταφράσθη και αὐτὴ ἀπὸ τὸν Βάμβαν, και δὲν ἐξεύρω διὰ ποῖαν αἰτίαν δὲν ἐτυπώθη ἀκόμη [...] Ἡ μετάφρασις τοῦ Βάμβαν ἔγινεν ἀπὸ τῆς πρώτης ἐκδόσεως. Τοῦ ἐπρόφθασα ὅμως πρὸ πολλοῦ τὴν νῦν δευτέραν, διὰ νὰ προσθήσῃ τὰς αὐξήσεις, και νὰ διορθώσῃ τὰ διορθωθέντα ἀπὸ τὸν συγγραφέα» (ἐπιστολὴ ἀπὸ 2.3.1819 πρὸς τὸν Ἰάκ. Ρώτα), Ἄδ. Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, τ. Δ', ἔκδ. Ο.Μ.Ε.Δ., Ἀθήνα 1982, σ. 149. Βλ. και τὴν σχετικὴ Προκήρυξη ποὺ δημοσιεύεται ἀπὸ τὶς σῆλῆς τοῦ *Λόγιου Ἑρμῆ*: «Ὁ Νεόφυτος Βάμβας [...] εἰσῆξεν και τὴν *Χημείαν* εἰς τὴν δημόσιον Σχολὴν τῆς πατρίδος του, ἀκολουθῶν τὸ σύγγραμμα και τὴν μέθοδον τοῦ σοφοῦ διδασκάλου του Θεοφάνου [...] Εὐρισκόμενος δὲ ἤδη περὶ τὰ τέλη τῆς μεταφράσεως τοῦ μεθοδικωτάτου τούτου συγγράμματος [...] λαμβάνει θάρρος νὰ προσκαλέσῃ εἰς συνδρομὴν τοὺς φιλοτέχνους και φιλεπιστήμονας ὁμογενεῖς του», *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος Ζ'* (1817) 252.

3. *Ἀλληλογραφία*, τ. Β', Ἀθήνα 1966, σ. 547. Βλ. και Φ. Ἡλιού, *Εἰσαγωγὴ στό: Σταμάτης Πέτρου, Γράμματα ἀπὸ τὸ Ἀμστερνταμ*, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1976, σ. 57: «Ἡ Πολιτικὴ Οἰκονομία ἐπισύρει τὴν προσοχὴν του στὰ χρόνια, ἀκριβῶς, ποὺ ἀρχίζει νὰ ἀποικτᾷ αὐτόνομη ὑπόστασις σὰν ἐπιστήμη. Καὶ τοὺς μεγάλους κλασικοὺς τῆς, τὸν Ἄνταμ Σμιθ, τὸν Μάλλθο και τὸν Ρικάρντο, ὁ Κοραῆς φαίνεται πὸς εἶναι ὁ πρῶτος Ἕλληνας ποὺ τοὺς διάβασε προσεκτικὰ κι αὐτὸς προσπάθησε, διακριτικὰ, νὰ τοὺς γνωρίσει στὴν Ἑλλάδα». Πβ. και Α. Ἀγγέλου, «Ἰχνηλατήσεις Πολιτικῆς Οἰκονομίας στὸν χῶρο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ (Προσχέδιο δοκιμίου)», *Ὁ Ἑρανιστής* 19 (1993) 66-101.

4. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἄλἐξ. Βασιλείου (ἀπὸ 6.3.1805), *Ἀλληλογραφία*, τ. Β', σ. 243.

Ἰδιαίτερη ὠφέλεια ἀναμένεται νὰ ὑπάρξει ἀπὸ τὴ μετάφραση παιδαγωγικῶν συγγραμμάτων ποὺ ἀφοροῦν τὴν καλλιέργεια τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἡθῶν, ὅπως τὸ διαδεδομένο σὲ ὀλόκληρη τὴν Εὐρώπη *Traité des études* (1726-1728) τοῦ Ch. Rollin⁵ καὶ τὸ *Περὶ νεανίδων ἀγωγῆς* (*Traité de l'éducation des filles*, 1689) τοῦ Fénelon,⁶ μὲ ἀπώτερο στόχο τὴ δημιουργία ἄμιλλας γύρω ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν ἀνατροφή.

Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἠθική, τὸν πολιτικὸ στοχασμὸ καὶ τὴ ρητορικὴ συμπληρώνει ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Κοραῆ νὰ μεταφραστοῦν στὴ γλῶσσα μας ἔργα σχετικὰ μὲ τὴ φιλολογία καὶ τὴν αἰσθητικὴ. Ἡ κυριαρχία τοῦ ὀρθοῦ λόγου καθορίζει ὄχι μόνον τὴν ὀργάνωση ἐνὸς αἰσθητικοῦ συστήματος ἀλλὰ καὶ τὴν τελειοποίησή τῆς γλῶσσας. Πολύτιμο μέσο γιὰ τὴ διάδοση τῶν «ὄντως καλῶν γραμματικῶν» θεωρεῖ ὁ Κοραῆς τὴ μετάφραση τῆς ἐλληνικῆς γραμματικῆς τοῦ γερμανοῦ φιλόλογου Aug. Matthiae (*Ausführliche Griechische Grammatik*, 1807),⁷ ἐνῶ ὁ ἐνθουσιασμὸς του γιὰ τὴ γραμματικὴ τοῦ Ph. Buttmann (*Griechische Grammatik*, 1792) εἶναι ἀνεπιφύλακτος. «Τῆς μεθόδου τῆς διδασκαλίας τῆς Γραμματικῆς ἡ θεωρία εἶναι πρῶτον νέον, μηδ' ἦτο δυνατὸν νὰ διορθωθῆ, ἂν δὲν ἐδιορθόνητο πρῶτον ἡ φιλοσοφία, ἣγουν ἂν δὲν ἐγίνετο ἀντ' αἰρετικῆς ἐκλεκτικῆς», γράφει ὁ Κοραῆς στὸν Βασιλείου (ἐπιστολὴ ἀπὸ 24.9.1810) ζητώντας του νὰ μεταφρασθεῖ τὸ ἔργο αὐτὸ τὸ γρηγορότερο, ἐνῶ ἀργότερα τὸν διαβεβαιώνει γιὰ τὴ σκοπιμότητά τῆς ἐκδόσεως: «Αὐτὴ θέλει ματαιώσει ὅλας τὰς γραμματικὰς».⁸

5. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀλέξ. Βασιλείου (ἀπὸ 8.6.1811), *Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', Ἀθήνα 1979, σ. 115.

6. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Θεόδ. Καῖρη (ἀπὸ 25.12.1817), *Ἀλληλογραφία*, τ. Δ', σ. 58. Βλ. καὶ ὁ.π., σ. 70, 137, 185, 188.

7. Σχετικὰ μὲ τὴ σημασία τῆς μετάφρασης ἀλλὰ καὶ τῆς διάδοσής της γράφει ὁ Κοραῆς στὸν Ἀλέξ. Βασιλείου (ἐπιστολὴ ἀπὸ 4.1.1810): «Ἦσως ἀγνοεῖς ὅτι εἶναι γραμματικὴ ἐξείρετος Ἑλληνικὴ γραμμὴν εἰς τὸ Γερμανικόν: Ausfuhrliche Griechische Grammatik von August Matthiae, Leipzig 1807. Ἀπόκτησέ την τὸ γρηγορότερον καὶ εὔρε κανένα νέον Γραικὸν νὰ τὴν μεταφράσῃ μυστικῶς καὶ γρήγορα εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν καὶ ὄχι τὴν Ἑλληνικὴν [...] Ἔχομεν τὸν Κούμαν εἰς τὴν Σμύρνην, τὸν Σελεπῆν εἰς τὴν Χίον, τὸν χαριτωμένον νέον Θεόφιλον εἰς τὰς Κυδωνίας. Ἀφοῦ τὴν εἰσάξωμεν εἰς τὰς τρεῖς ταύτας πόλεις, τὰ ὄντως καλὰ γραμματικὰ ἐμβαίνουσιν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα [...] Ὅλοι οἱ νέοι θέλουσιν τὴν ἐναγκαλισθῆναι καὶ πέμψειν εἰς τοὺς κόρακας τοὺς διδασκάλους των», *Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', σ. 6-7.

8. Ὁ.π., σ. 50, 132. Ὁ Κοραῆς παρακολουθεῖ ἀπὸ κοντὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς ἐκδόσεως, ἐπισημαίνει τὰ τυπογραφικὰ λάθη, τίς μεταφραστικὰς ἀδυναμίας καὶ τίς γλωσσικὰς ἀδεξιότητες καὶ τέλος προτείνει λύσεις σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τίς ἀρ-

Διατυπώνοντας τις αντιρρήσεις του για τις μεταφράσεις τών φιλοσοφικών, ιστορικών, θεατρικών και λογοτεχνικών έργων που έχουν ήδη κυκλοφορήσει σε βιβλίο, ο Κοραής αποδίδει ιδιαίτερη σημασία όχι τόσο στο περιεχόμενο, αλλά κυρίως στο ύφος, τη γραμματική και τη σύνταξη της γλώσσας. Καθοδηγούμενος από μια βασική αρχή που προμοδοτεί τη χρησιμότητα του ωφέλιμου και επιβάλλει την προσαρμογή σε συγκεκριμένους γλωσσικούς κανόνες, ο Κοραής άλλοτε αναπτύσσει τὰ επιχειρήματά του με επάρκεια και πληρότητα και άλλοτε προσφεύγει σε συνοπτικές και ολιγόλογες κρίσεις. Ἡ μετάφραση τοῦ J. Locke (*Ἐγχειρίδιον... περὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας*, Βενετία 1796) ἀπὸ τὸν Ἰω. Λίτινο χαρακτηρίζεται «τυραννική» γιὰ τὸν ἄμετρο ἐξαρχαισμὸ τῆς γλώσσας,⁹ τὸ ὕφος τῆς μετάφρασης τοῦ ἔργου τοῦ Fontenelle *Ὀμιλία περὶ πληθὺς κόσμων* (Βιέννη 1794) ἀπὸ τὸν Π. Κοδρικὰ «μακαρονικόν»¹⁰ καὶ ἡ ἔκδοσις τῶν εἴκοσι δύο *Διηγημάτων* (Βενετία 1797) τοῦ Βοκκάκιου ἀπὸ τὸν Σπ. Βλαντὴ «ἀθλιεστάτη».¹¹ Καταδικαστική εἶναι καὶ ἡ ἀφοριστική κρίση του γιὰ τὴν μετάφραση ἐνὸς δράματος τοῦ Metastasio ἀπὸ τὸν Ρήγγα: «Ἀπὸ τὰ Ὁλύμπια [Βιέννη 1797] τοῦ Μεταστασιορήγγα μ' ἄρσεν ἡ προσφωνητικὴ ἐπιστολή, ὡς ἑλληνικῶς σωφρονούσα».¹²

χὲς τοῦ ὀρθοῦ λόγου: «Εἰς τὴν δευτέραν σελίδα δύο φορὰς μεταφράζει τὸ *Gewandtheit* Εὐκαμψίαν, διὰ τί ὄχι, Εὐστροφίαν; Κανὼν γενικὸς καὶ λογικὸς (ἐπειδὴ στηρίζεται εἰς τὸ λογικὸν ἀξίωμα τοῦτο: "ὁ φωτισμὸς τῶν ἀπαιδευτῶν πρέπει νὰ γίνεται διὰ τῶν εὐκολωτέρων καὶ συντομωτέρων μέσων") οὗτος: Ἀπὸ δύο συνωνύμων λέξεις ἐκεῖνη πρέπει νὰ διαλέγεται καὶ νὰ εἰσάγεται εἰς τὴν Ρωμαϊκίαν μας, τὴν ὅποιαν ἐλπὶς ἢ ὑπόληψις εἶναι, ὅτι θέλει εὐκολώτερον καταλάβειν ὁ ἀπαιδευτος, ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀλέξ. Βασιλείου (ἀπὸ 9.9.1811), ὁ.π., σ. 141. Τὸ βιβλίον μεταφρασμένο ἀπὸ τὸν Στέφ. Οἰκονόμο κυκλοφορεῖ τὴν ἐπόμενη χρονιά (*Γραμματικὴ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης... Φιλίππου Βουτυμάνου*, Βιέννη 1812).

9. «Ἐχω τὴν τυραννικὴν μετάφρασιν τοῦ Λωκίου· σὲ βεβαίονω, φίλε μου, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγνώσῃ τις μίαν μόνην σελίδα, χωρὶς νὰ φωνάξῃ μὲ τὸν Κωμικόν, Αἰβοί· τουτὶ καὶ δὴ Χωρεῖ τὸ κακόν· δότε μοι λεκάνην», ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου (ἀπὸ 26.1.1804), *Ἀλληλογραφία*, τ. Β', σ. 129.

10. Βλ. ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου (ἀπὸ 25.12.1817), *Ἀλληλογραφία*, τ. Δ', σ. 61.

11. Βλ. ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου (ἀπὸ 20.12.1807), *Ἀλληλογραφία*, τ. Β', σ. 432. Βλ. καὶ V. Patsiou, «Adattamenti narrativi del *Decamerone* in greco (XVIII-XIX secoli)», *Testi letterari italiani tradotti in greco (dal '500 ad oggi)*, *Atti del IV Convegno di Studi Neogreci* (Viterbo, 20-22 maggio 1993), a cura di Mario Vitti, Rubbettino 1994, σ. 245-250.

12. Στὴν ἴδια ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀλέξ. Βασιλείου (ἀπὸ 6.3.1805) ὁ Κοραὴς συνεχίζει: «Ἐξὼ ἀπὸ τὴν ἀσυγκέραστον ἀνάμιξιν Ἑλληνικῶν καὶ κοινῶν λέξεων καὶ

Ἰδιαίτερα ἐνοχλημένος φαίνεται νὰ εἶναι ἀπὸ τὴ μετάφραση τοῦ ἐλληνογερμανικοῦ *Λεξικοῦ* (1797-1798) τοῦ J. G. Schneider, ποὺ ἀποτελέσει τὴ βάση γιὰ τὴ συγγραφή τοῦ ἐλληνικοῦ *Λεξικοῦ* (τ. Α', 1809) τοῦ Α. Γαζῆ. Ὁ Κοραῆς διαφωνεῖ μὲ τὴν παρεμβολὴ στὸ πρωτότυπο κείμενο προσθηκῶν τοῦ μεταφραστῆ καὶ ἀπαριθμεῖ ἀναλυτικὰ τὰ λάθη καὶ τὶς ἀβλεψίαις ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀγνοία τῆς γερμανικῆς γλώσσας, τὴν ἀμάθεια, τὴν κενοδοξία καὶ τὴν ἀκρισία τοῦ λεξικογράφου.¹³

Σχολιάζοντας τὴ μετάφραση τοῦ *Ἀγάθωνα* (Βιέννη 1814) τοῦ Chr. M. Wieland, ἐνὸς γερμανικοῦ μυθιστορήματος ποὺ ἐγκαινιάζει τὴ μεγάλη πεζογραφικὴ παράδοση ὅπως θὰ διαμορφωθεῖ τὰ χρόνια τοῦ ρομαντισμοῦ, ὁ Κοραῆς ἀναφέρεται συνοπτικὰ στὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ καὶ τὶς ἀρετὲς τῆς λογοτεχνικῆς μετάφρασης: ἐλεύθερη καὶ ὄχι κατὰ λέξιν ἀπόδοση τοῦ περιεχομένου καὶ κυρίως προσαρμογὴ τοῦ κειμένου στὰ λεκτικὰ συμφραζόμενα τῆς γλώσσας ὑποδοχῆς. «Εἰς τοῦτο ἀπατήθη ὁ μεταφραστῆς, ὅτι ἐνόμισε χρέος του ν' ἀκολουθήσῃ κατὰ λέξιν τὸν συγγραφέα του. Τοιαύτη πιστότης εἰς ὅλας τὰς γλώσσας εἶναι κακὴ, καὶ μάλιστα εἰς τὴν Γερμανικὴν [...] Τοιούτων μυθιστορικῶν [...] ἡ μετάφρασις πρέπει νὰ ἦναι ἐλεύθερα καὶ προσαρμοσμένη εἰς τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τῆς εἰς τὴν ὁποίαν μεταφέρονται γλώσσης», γράφει ὁ Κοραῆς στὸν Ἀλέξ. Βασιλείου σχολιάζοντας τὴ μετάφραση τοῦ K. M. Κούμα.¹⁴ Ἡ λογοτεχνικὴ μετάφραση, ἐγκαταλείποντας τὴν πιστότητα, ἀπαραίτητη γιὰ τὰ βιβλία γνώσεων καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ ἔργα, ἐνισχύει ἐδῶ, μὲ τὴ μεταφορὰ ἐνὸς ξένου ἔργου σὲ καινούριο καὶ διαφορετικὸ πολιτισμικὸ πλαίσιο, τὶς γλωσσικὲς καὶ συνθετικὲς δυνατότητες ποὺ ἐκφράζουν τὴν ἐθνικὴ ιδιοτυπία.

φράσεων, διὰ νὰ κάμῃ τὸ Κρᾶμα ἀληθῆ κυκεῶνα, ἀνέμιξε καὶ Τουρκικὰς καὶ Γαλατικὰς λέξεις[...] καὶ ἄλλα τοιαῦτα στολίσματα τερατώδη», *Ἀλληλογραφία*, τ. Β', σ. 242.

13. «Ἄν εἶχε μυελὸν εἰς τὸ κρανίον του, ἤθελεν ἐντρέπεσθαι διὰ τὰ ἀπειροπληθῆ σφάλματα τοῦ *Λεξικοῦ* του, ἀντὶ νὰ μεταχειρίζεται τὴν λέξιν ἐξερᾶση κατὰ τῶν ἀνακρινόντων αὐτὰ. Μηδ' αὐτὰ τὰ τυπογραφικὰ, ἢ μνημονικὰ σφάλματα τοῦ Σνεϊδερμανοῦ *Λεξικοῦ* ἐστάθη καλὸς νὰ διορθώσῃ. Ἄντι τούτων τῶν ὀλίγων ἐπρόσθεσεν αὐτὸς μυρμηκιᾶν σφαλμάτων, τὰ ὅποια δὲν δείχνουν τύπου ἢ μνήμης, ἀλλὰ πολλῆς ἀμαθείας καὶ ἀκρισίας παραπτώματα», γράφει μετὰξὺ ἄλλων ὁ Κοραῆς στὸν Ἀλέξ. Βασιλείου (ἐπιστολὴ ἀπὸ 19.3.1812), *Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', σ. 183. Βλ. καὶ Αἰκ. Κουμαριανοῦ, «Ἀνθίμου Γαζῆ "Λεξικὸν Ἑλληνικόν"». Ἡ ἱστορία μιᾶς λεξικογραφικῆς προσπάθειας», *Ὁ Ἑραμιστής* 2 (1964) 163-186.

14. Ἐπιστολὴ ἀπὸ 29.12.1814, *Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', σ. 358. Βλ. καὶ Ρ. Ἀργυροπούλου, «Τὸ πρότυπο τοῦ *Ἀγάθωνα* στὴ διανόηση τοῦ K. M. Κούμα», *Φιλοσοφία* 23-24 (1993-94) 224-231.

Με άφορμή τή μετάφραση τοῦ *Ταρτούφου* (Βιέννη 1815) τοῦ Μολιέρου ἀπό τόν Κ. Κοκκινάκη, ὁ Κοραῆς ἐντοπίζει τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ἑποίους ἡ μεταφραστική διαδικασία συναντᾷ τὰ χρόνια αὐτὰ ὀρισμένα σοβαρὰ προβλήματα. «Ἡ μετάφρασις εἶναι καλή, ὅχι ὅμως χωρὶς σφάλματα. Νὰ τὰ σημειώσω, ὡς ἐπιθυμεῖς, δὲν μὲ συγχωροῦσιν οὔτε αἱ πολλαὶ καὶ βαρεῖται ἀσχολίαι μου, οὔτ' ἡ σχεδὸν ἑβδομηκονταετῆς μου ἡλικία [...] Ἄρκει νὰ σέ δείξω τὰς πηγὰς τῶν σφαλμάτων [...] Πηγὴ πρώτη δυσκολεύουσα τὴν ἀκριβῆ μετάφρασιν εἶναι ἡ βάρβαρος ρίμα, ἣτις ἐπροσκολληθῆ καὶ εἰς ἡμᾶς ὡς ψώρα [...] Δευτέρα πηγὴ, ἡ αἰτία, εἶναι ἡ παρούσά μας κατάστασις [...] Τρίτην ἀριθμῶ αἰτίαν τὴν ἔλλειψιν βοηθημάτων», ἀπαντᾷ ὁ Κοραῆς σὲ σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Κοκκινάκη ποὺ ζητοῦσε μεταξὺ ἄλλων καὶ τὴν ὑπογράμμισή τῶν πιθανῶν λαθῶν τοῦ στῆ μετάφραση τοῦ μολιερισκοῦ ἔργου.¹⁵

Ἡ «τυραννία» τῆς ρίμας, ἡ ἔλλειψη τῶν κατάλληλων βοηθημάτων καὶ ἡ κατάστασις τῆς γλώσσας, ποὺ δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ παρέχει τὸ ἀναγκαῖο ἐκφραστικὸ ὄργανο, πολλαπλασιάζουν τὶς πιθανότητες σφαλμάτων καὶ ἐνισχύουν τὴν ἀδυναμία τοῦ μεταφραστῆ στὴν προσπάθειά του νὰ ἀποδώσει τὸ νόημα μὲ γλαφυρότητα καὶ σαφήνεια, χωρὶς νὰ ἀλλοιώνεται ἡ οὐσία καὶ ἡ χάρις τοῦ πρωτότυπου κειμένου. «Ὅσοι ζῶμεν τὴν σήμερον εἴμεθα πρῶτοι ἐργάται (εἰς τὴν χρονικὴν τάξιν) γλώσσης ἀκόμη ἀνεργάστου, τῆς ὁποίας ἡ δυσκολία φυσικὰ πρέπει ν' ἀυξάνη ὅταν καὶ ὁ γράφων δὲν ἐκφράζει ὅσα συλλογίζεται, ἀλλὰ μεταφράζει τοὺς λογισμοὺς τῶν ἄλλων», συμπληρώνει ὁ Κοραῆς.¹⁶

Δύο ἀπὸ τὶς βασικὲς καὶ ἐπίμονες φροντίδες τοῦ Κοραῆ, ἡ διόρθωσις τῆς γλώσσας καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους, ἱκανοποιοῦνται μὲ ἓναν ἄμεσο καὶ ἀποτελεσματικὸν τρόπο, τὴ μετάφραση ξενόγλωσσων ἔργων ἢ τὴ μεταφορὰ στὰ νέα ἑλληνικὰ κειμένων τῆς ἀρχαιοελληνικῆς γραμματείας. Ἡ μετάφραση πρέπει νὰ εἶναι προσαρμοσμένη στὸν ἰδιάζοντα χαρακτήρα τῆς «μέσης καὶ μετριόφρονος» κοινῆς ἑλληνικῆς καὶ νὰ ἐπιδιώκει τὴν ἀκριβῆ μεταφορὰ τῶν ἐννοιῶν ἀκολουθώντας τὴν «καταλληλίαν τῶν φράσεων μὲ τὰς ιδέας». Ἡ σύνθεσις καὶ ἡ συναρμογὴ τοῦ ὕφους, μὲ τὴν εὐστοχὴ συμπλοκὴ τῶν λέξεων, ἀποτελεῖ γιὰ τὸν Ἕλληνα μεταφραστῆ ἓνα ἐπιπλέον χρέος στὴν πρόθεσή του νὰ χρησιμοποιοῦσι ἓνα εἶδος λόγου πειστικοῦ καὶ καλλωπισμένου, ἱκανοῦ νὰ προκαλέσει («ἡδονή») στὴν ἀκοή:

15. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Κ. Κοκκινάκη (ἀπὸ 5.9.1816), *Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', σ. 500.

16. Ὁ.π.

«Ἡ αὐτὴ λέξις κατὰ τὸν τόπον, ὅπου εὐρίσκεται, εἰς τὴν φράσιν ἢ περιόδον, προξενεῖ διάφορα ἀποτελέσματα εἰς τὴν ἀκοὴν καὶ εἰς τὴν ψυχὴν. Ὁταν κατέχη τὸν ἴδιον αὐτῆς καὶ πρέποντα τόπον [...] κινεῖ εἰς θαυμασμόν, καὶ τελευταῖον εἰς μίμησιν, μητέρα καλὴν δύο καλῶν τέκνων, τῆς διορθώσεως τῆς γλώσσης, καὶ τῆς διορθώσεως τῶν κεφαλῶν ὄλων τοῦ Ἑθνους», γράφει ὁ Κοραῆς στὸν Κωνσταντῖνο Βαρδαλάχο (ἐπιστολὴ ἀπὸ 24.6.1814).¹⁷

Ἡ ἀφαίρεση τῶν «ἔμφυτων καλῶν» τῆς γλώσσας μὲ τὴν εἰσαγωγὴν ἰδιωματισμῶν ἀπὸ τὰ ἰταλικά καὶ τὰ γαλλικά, ἡ ἄγνοια τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καὶ ἡ περιφρόνηση τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς καὶ τέλος ἡ ἀνάμικτη χρῆση τύπων τῆς «παλαιᾶς» καὶ τῆς «νέας» γλώσσας μεταμορφώνουν τὸν χαρακτήρα τοῦ λόγου σὲ σκοτεινὸ, τραχὺ καὶ ἀηδὴ. «Πόθεν προέρχεται ὅτι αἱ περισσώτεροι νέαι μεταφράσεις εἶναι ἀηδεῖς εἰς τὴν ἀνάγνωσιν; ἐκ τούτου βέβαια ὅτι οἱ μεταφράζοντες, ἐπειδὴ δὲν ἔκαμαν μελέτην ἱκανὴν εἰς τῶν ἰδίων προγόνων τὴν γλῶσσαν, δὲν ἐξεύρουν ἀκριβῶς, οὐδ' ἐκείνην, τὴν ὁποίαν συνήθως λαλοῦσιν, σημειώνει ὁ Κοραῆς στὰ Προλεγόμενα τῶν *Αἰθιοπικῶν* τοῦ Ἡλιόδωρου (1804).¹⁸

Τὸ «ἀνώμαλο» ὕφος, οἱ ἄστοχες προσθῆκες καὶ οἱ «ἀναιδεῖς» σφετερίσεις παραθεμάτων ἀπὸ τοὺς ξένους συγγραφεῖς χαρακτηρίζουν τὶς πρῶτες ἀδόκιμες μεταφραστικὲς προσπάθειες, ποὺ παραμένουν ὡστόσο ὠφέλιμες καὶ ἀντιμετωπίζονται γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ τὶς περισσώτερες φορὲς μὲ ἀνοχὴ καὶ ἐπιείκεια. Χαρακτηριστικὲς εἶναι οἱ σκέψεις ποὺ διατυπώνει ὁ Κοραῆς σχετικὰ μὲ τὴν ἔκδοση μιᾶς τραγωδίας τοῦ Ρακίνα ἀπὸ τὸν Δημήτριο Μουρούζη: «Ἄν κατὰ δυστυχίαν (ὅτι δυστυχίαν τὸ νομίζω) μὲ συμβουλευθῆ ὁ Μουρούζης περὶ τῆς μεταφ[άσεως] τῆς τραγωδ[ίας] θέλω τὸν παρακινήσει νὰ τὴν ἐκδώσῃ, μ' ὅλον ὅτι δὲν μ' ἀρέσκει μὴτ' ὁ χαρακτήρ, μὴτ' ἡ ἀκριβεία τῆς μεταφ[άσεως]. Τὰ τοιαῦτα [...] ἐπειδὴ ἀναποφεύκτως εἰς παντὸς γένους μόρφωσιν ἢ ἀναμόρφωσιν πρέπει νὰ προσηγῶνται τῶν καλῶν καὶ ἀκριβῶν [...] ἐπειδὴ, ἂν ὅχι ἄλλο, ἐπιταχύνουσι καὶ τὴν φανέρωσιν τῶν καλῶν».¹⁹

Προσεκτικὸς παρατηρητῆς καὶ ὑποκινητῆς τῶν πνευματικῶν δραστη-

17. Ὁ.π., σ. 303. Τὶς σκέψεις αὐτὲς ἐκφράζει ὁ Κοραῆς μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐνασχόληση τοῦ Κ. Βαρδαλάχου μὲ τὸ ἔργο τοῦ Ξενοφῶντα. Πβ. καὶ τὶς παρατηρήσεις ποὺ διατυπώνει στὰ Προλεγόμενα τῶν *Χαρακτήρων* τοῦ Θεόφραστου σχετικὰ μὲ τὴν μετάφραση τοῦ ἔργου ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικά σὲ ξένη γλῶσσα, *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς*, ἔκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., τ. Δ', Ἀθήνα 1995, σ. 498-499.

18. Ἄδ. Κοραῆς, *Προλεγόμενα*, τ. Α', σ. 39.

19. Ἀλληλογραφία, τ. Γ', σ. 31.

ριοτήτων τῶν ὁμογενῶν του, ὁ Κοραῆς μέσα ἀπὸ τὶς διάσπαρτες μνεῖες τῆς Ἀλληλογραφίας, τῶν Προλόγων καὶ τῶν Προλεγομένων του ἐκφράζει τμηματικὰ μιὰ συνολικὴ θεωρητικὴ προσέγγιση τῶν μεταφράσεων ποὺ ἀφορᾷ τὴ διατύπωση καὶ τὸ περιεχόμενο καθὼς καὶ τὴ γραμματικὴ, τὴ ρητορικὴ, τὴ λεξικογραφία καὶ τὴ σύνταξη τῆς γλώσσας. Ἐν καὶ λείπουν τὰ ἐκτενῆ ἐξειδικευμένα κείμενα ποὺ θὰ ἔδιναν μιὰ ἐνιαία μορφή στὴν κοραϊκὴ σκέψη, τόσο ἡ θεωρία, ὅσο καὶ ἡ ἱστορία ἀλλὰ καὶ ἡ κριτικὴ τῆς μετάφρασης ἀποκτοῦν τὴν περίοδο αὐτὴ τὰ μεθοδολογικὰ ἐργαλεῖα, τὴ συνοχὴ, τὸν στόχο καὶ τὴν ἀξιοπιστία τους.

ΒΙΚΥ ΠΑΤΣΙΟΥ